

Олена ДРОЗД

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та дитячої психології
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна
e-mail: olenadrozd0509@ukr.net

СІМЕЙНІ НАРАТИВИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті порушується проблема формування зростаючої особистості в сім'ї, аналізується сучасний стан та перспективи означеної проблеми, розглядаються ефективні шляхи родинного виховання дітей крізь призму заповітів Василя Сухомлинського. Значна увага приділяється використанню ідей видатного педагога через півстоліття, представлені кращі цитати вчителя-гуманіста і висновки автора щодо впливу сімейних наративів на формування особистості.

Ключові слова: сімейні наративи, батьківська педагогіка, педагогічні заповіді, особистість.

Сучасна ситуація розвитку сім'ї як соціально-го інституту характеризується порушенням традицій і спадкоємності, відсутністю чи викривленням базових цінностей, ідеалів, орієнтирів, абсолютною доступністю суперечливих відомостей, які надходять із засобів масової інформації (про одностатеві шлюби, про бажання таких пар виховувати дітей тощо). Процес втрати сімейного впливу на виховання дітей набуває майже глобального характеру за своїми культурологічними, соціально-психологічними та педагогічними наслідками.

За результатами досліджень багатьох авторів, сім'я посідає перше місце серед вагомих чинників, які впливають на формування особистості. Вказується на прямий зв'язок сім'ї та особистісних якостей дитини, адже саме у родині починаються процеси духовно-культурного самоусвідомлення дитини, її соціальної, національної, статевої та особистісної ідентифікації і самовизначення. Відтак, основний чинник у формуванні особистості – це виховний клімат сім'ї.

У «Конвенції про права дитини» визнається, що «дитині, для повного і гармонійного розвитку, необхідно зростати у сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові, розуміння й визнання...».

Цю думку палко обстоював Василь Сухомлинський, якого ще півстоліття тому дуже хвилювала проблема виховання дитини в сім'ї, участь батьків у освітньому процесі, зразки сімейної взаємодії. Публікації педагога-гуманіста, його листування з батьками «важких» дітей не втратили актуальності й дотепер. Сьогодні широкого визнання набуває вивчення сімейних моделей через аналіз наративу. В цьому контексті праці В.О. Сухомлинського транслюють багатий матеріал для аналізу, сприяють усвідомленню власного досвіду, проектуванню життєвої концепції.

Вплив батьків на розвиток особистості розглядається у багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідженнях (А. Адлер, Р. Бернс, Л. Божович, Д. Боулбі, Д. Віннікот, Л. Венгер, Л. Виготський, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Г. Костюк, М. Кляйн, М. Лісіна, А. Люблінська, С. Максименко, В. Мухіна, Л. Обухова, З. Фройд, К. Юнг та ін.). Концептуальні положення сімейних наративів зустрічаємо в працях Р. Барта, Й. Брокмейера, К. Жорняк, Дж. Валлецькі, М. Уайта, Е. Ейдеміллера, Е. Мергенталера, К. Калмикової, Р. Мороз та ін.

Сімейні наративи віддзеркалюють особливості сімейних взаємин, поведінкових відношень, конфліктів, рольових позицій, вливають на формування образу «Я» кожного індивіда. Тому сімейна система, в умовах якої виховується дитина, є своєрідним прототипом її майбутньої родини. Тому завданням наукового пошуку є аналіз сімейних наративів Василя Сухомлинського, які він вважав еталонами щасливої сім'ї.

Ретроспективний аналіз дозволив з'ясувати, що «сімейний наратив» – це писемна розповідь про життя сім'ї у кількох поколіннях. Проте історично розповіді про сім'ю, рід не обмежуються лише писемною традицією. Подібні тексти виникли задовго до появи писемності, оскільки спочатку вони входили до генеалогічних міфів, потім до міфологічних переказів, дійшовши до наших днів у вигляді фольклору [2, 333]. Традицію розповідати про свою сім'ю можемо вважати неперервною у часі, тому описи історії роду, минулого сім'ї, сімейного побуту, сімейні перекази, розповіді про особисте життя зустрічаємо в мемуарах, сімейних та автобіографічних записках, домашніх хроніках тощо.

Таким чином, сімейні наративи виходять із філософського принципу детермінізму, адже наратив – це будь-яка усвідомлена послідовність

подій у часі, коли одна подія зумовлена іншими. Важливою ознакою наративу є той факт, що подія, яка відбулася в минулому, розгортається в теперішній час і описується та аналізується з точки зору сучасної людини.

Поняття «сімейні наративи» навряд чи було знайоме Василю Сухомлинському, проте його твори пронизані ідеєю, що «сім'я – це та казкова піна морська, з якої народжується таємнича краса сімейних взаємин...» [5].

Сімейні взаємини – це теплі почуття до батьків та інших родичів. У них спільні спогади, традиції. Відносини будуються на підтримці, допомозі у важких ситуаціях. Загальні свята, відпочинок дозволяють родині частіше зустрічатися, якщо батьки і діти живуть в різних місцях. **Найважливішою умовою** хороших сімейних відносин є міцний фундамент сім'ї, який базується на авторитеті батька й матері, подружній вірності чоловіка і дружини, їхній любові до дітей, відданості обов'язку їх виховання, повазі й любові до батьків і материнського покликання жінки [3, 34].

В книзі «Мудрость родительской любви» В. Сухомлинський наголошує: «Что такое – моральная готовность к материнству и отцовству? Человеческая сущность наиболее ярко раскрывается в долге. В том, что человек возлагает на себя ответственность за другого человека. Долг, долг и ещё раз долг – вот та атмосфера, в которой надо воспитывать существо, родившееся человеком, чтобы оно достойно было называться высоким именем Человека» [4, 11].

Сімейні відносини тісно пов'язані із поняттям «ставлення», яке є надзвичайно активно вживаним, передусім через взаємозв'язок саме з емоційною сферою особистості. За визначенням І. Беха, «без емоційного компонента суб'єктивно-оцінних ставлень взагалі бути не може» [1, 157]. Тобто будь-яке за змістом ставлення завжди має бути емоційно пережитим особистістю. На думку Б. Ананьєва, зародившись у системі конкретних взаємин людей, внутрішні ставлення особистості перетворюються на певні вольові якості, уподобання, смаки, моральні звички, на певний стиль внутрішнього життя людини [1, 157].

Академік І. Бех висловлює думку, що «категорія «ставлення» є однією з ключових для процесу формування і розвитку особистості, оскільки за її допомогою розкривають становлення смислового зв'язку, єдності людини і світу, самого змісту цієї єдності: чи буде вона морально конструктивною чи деструктивною стосовно індивіда [1, 156]. У людини виникають емоційні відносини, які проявляються в прихильності, любові, симпатії та їх протилежностях – неприязні, ворожнечі, антипатії. Більшість дослідників вважають, що сімейні

відносини будуються на трьох рівнях: соціальному, емоційному, сексуальному.

Як свідчать психологічні дослідження, цінності сучасної молоді є доволі суперечливими. Сучасні суспільні кризи, проявом яких є розмивання цінностей, негативно позначаються на тому образі світу і тих ціннісних орієнтирах, які формуються в молодого покоління. Серед пріоритетів молоді – прагматизм, орієнтація на матеріальні цінності, кар'єру та соціальний статус, споживацьке ставлення до ближнього. Значна частина молодих людей відзначаються особистісною незрілістю, невизначеністю системи цінностей. Отже, загальна картина щодо ціннісних орієнтирів сучасної молоді є доволі суперечливою, непослідовною.

З цього приводу, Василь Сухомлинський радив: «Як важливо, щоб перші думки про добре, сердечне, найпрекрасніше, що є в світі, – про любов до людини – пробуджувались на особистому досвіді, щоб найдорожчим для дитини стали батько й мати» [5, 93].

Зокрема, у молодих сім'ях часто спостерігається неузгодженість між декларованими нормами і цінностями та реальним ставленням батьків, їхньою поведінкою. Молоді батьки часто недооцінюють той факт, що виховують дітей не тільки і не стільки слова, а й реальна взаємодія, власний приклад.

У статті «Слово до батьків» В. Сухомлинський по-новому інтерпретує проблему батьківського авторитету, застерігає батьків, говорячи: «знайте і пам'ятайте – діти переживають ваше падіння, як своє особисте горе, сприймають вашу радість, як свою. Бережіть же дитячу любов до людини!» [5].

Важливим аспектом у контексті сімейних взаємин є батьківське спілкування, яке допомагає встановлювати доброзичливі, правдиві і щирі відносини між батьками і дітьми, розвивати і збагачувати позитивні сімейні традиції і звичаї, виховувати дітей на позитивних прикладах родоводу і сім'ї. В обстановці безпосереднього сімейного спілкування діти прилучаються до традицій своєї сім'ї і, разом з тим, свого народу: «Вот так и начинает ребёнок познавать мир человека – с матери и отца, с того, как обращается мать к нему, как отец относится к матери. Из всего этого и складываются первые детские представления и понятия о добре и зле» [4, 20].

Як відомо, сім'я – це мікрочинник, який має винятковий вплив на формування особистості та соціалізацію дитини. Особливістю соціалізації дитини в сім'ї є те, що знаходячись в «атмосфері любові», кожна дитина розширює діапазон власних можливостей. Здорову психіку дитини можна і необхідно формувати в атмосфері любові, взаємоповаги, взаєморозуміння, довіри та підтримки.

Постійне ж негативне ставлення до дитини, нетактовна поведінка батьків, безсистемність та непослідовність вимог старших можуть травмувати душу дитини, призвести до негативних емоційних переживань. У такій ситуації дитина може взагалі відмовитися від опанування соціальних норм і діяльності, яка не приносить їй успіху.

Нам імпонують спостереження Василя Олександровича: «Я сразу вижу ребёнка, у которого родители глубоко, сердечно, красиво, преданно любят друг друга. У такого ребёнка мир и покой на душе, стойкое душевное здоровье, чистосердечная вера в красоту человеческую, вера в слово воспитателя, чуткость к тонким средствам влияния на человеческую душу – доброму слову и красоте» [4, 16].

Основою моральної вихованості людини, за переконанням Сухомлинського, є усвідомлення істини, що за добро треба платити добром. Моральні норми закріплені в таких поняттях, як: добро, обов'язок, совість, гідність, справедливість, щастя, сенс життя та інші, які визначають характер поведінки людини. Морально-ціннісного досвіду дитина набуває тоді, коли вона навчиться вірно розуміти добро і зло. Високі моральні якості з'являються тоді, коли дитина осмислює Золоте правило моральності: «Стався до інших так, як би ти бажав, щоб ставилися до тебе» [5, 137]. Духовно-ціннісною вершиною особистості, на думку Василя Олександровича, є почуття власної гідності, яке (якщо воно притаманне особистості) не дозволить принизити гідність іншого.

В статті «Обережно дитина» Василь Олександрович гідно відреагував на лист А. Буренкової «Ремінна педагогіка». Він резюмує: «Воспитание – это возвышение человека, постоянное и кропотливое, многотрудное и радостное. Подлинное мастерство воспитателя заключается в том, чтобы его питомец уважал себя, дорожил своим достоинством. Если ребёнок не уважает себя – это уже грань катастрофы» [4, 79].

Критерієм вихованості, за В. Сухомлинським, є совість людини, її вміння бачити очима інших людей і оцінювати свою поведінку, наче збоку: «...перевірй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре» [5, 311].

Ми переконані, що вихованість, ввічливість, порядність, тактовність дитина переймає від батьків. Водночас грубість, хамство, брехливість, лицемірство нібито успадковуються від мами й тата. Так само думав і Василь Сухомлинський: «Трудно представить что-либо более отвратительное, чем деспотическое упоение властью человека над человеком. Гнусный деспотизм неве-

жественных родителей – это одна из причин того, что у ребёнка с малых лет извращается представление о добром начале в человеке, он перестаёт верить в человека и человечность. В обстановке деспотического самодурства, мелочных притирок, постоянных упрёков маленький человек ожесточается, а это, на мой взгляд, самое страшное, что может произойти в духовном мире ребёнка» [4, 114].

Сімейні наративи та розповіді батьків про дитину відображають певні особливості батьківської виховної позиції, ставлення до дитини та деякі порушення у вихованні: повага до дитини, співпраця з нею, емоційна близькість, стиль ставлення, контроль за дитиною. Василь Олександрович був глибоко переконаний: «Там, где нет мудрости родительского воспитания, любовь матери и отца к детям уродует детей. Есть много разновидностей этой уродливой любви, главные из них: любовь умиления, любовь деспотическая, любовь откупа» [4, 111].

Результати неправильного виховання, на думку педагога-гуманіста, очевидні: «Безответственность и легкомыслие в отцовстве и материнстве – это пороки личности, первопричина которых в извращенном представлении о счастье и радостях жизни. Тот, кто не сумеет продолжить себя в своих детях, забывает, что в старости его ожидает одиночество» [4, 129].

«Человек оставляет себя прежде всего в человеке. В этом наше бессмертие. В этом высшее счастье и смысл жизни. Если ты хочешь остаться в сердце человеческом – воспитай своих детей» [4, 138].

Родина – це природний осередок найглибших людських почуттів, де дитина найшвидше і найміцніше засвоює основи моралі серцем і душею, коли розвиваються почуття доброти, чуйності, совісті, правдивості любові до всього живого. Утвердження найвищих людських чеснот, співзвучних християнським заповідям, зокрема шанобливого ставлення до батьків, є головним моментом розвитку духовності дитини на будь-якому віковому етапі становлення особистості.

Сімейні наративи – це усні та письмові послідовні і завершені тексти, які присвячені історії власної сім'ї, сімейним подіям, завдяки яким відбувається усвідомлення особистого досвіду життєдіяльності у сім'ї. «Батьківська педагогіка», «Листи до сина», «Листи до доньки», велетенська кількість статей Василя Сухомлинського – це світлі, мудрі, повчальні, вистраждані особисто сімейні наративи. Вони навчають красі й щирості подружніх стосунків, різним формам комунікації в родині, виступають засобом та інструментом впливу сім'ї на формування зростаючої особистості.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: підручник / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия (В 2-х томах). Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: Советская Энциклопедия, 1980. – 720 с.
3. Млодик И. Книга для неидеальных родителей, или Жизнь на свободную тему. – М.: Генезис. – 2014. – 232 с.
4. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви. – М.: Мол.гвардия, 1988. – 304 с.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5 т. – К., 1976. – Т.1.

References

1. Beh, I. D. (2008) Vyhovannia osobystosty [Education of the person]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Tokarev, S. A. ed. (1980). Mify narodov mira [Myths of the World]. Moskow: Soviet Encyclopedia, 720.
3. Mlodyk, I. (2014). Kniga dlya neideal'nyh roditeley ili zhizn' na svobodnyuyu temu [Book for non-ideal parents]. Moskow: Genезis, 232.
4. Sukhomlynskiy, V. A. (1988). Mudrost' roditel'skoy lyubvi [Wisdom of Parental Love]. Moskow: Young guard, 304.
5. Sukhomlynskiy, V. A. (1976). Problemy vyhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosty [The problems of education of a fully developed personality]. Kyiv.

Дрозд Е.В. Семейные нарративы Василя Сухомлинского

В статье поднимается проблема формирования растущей личности в семье, анализируется современное состояние и перспективы этой проблемы, рассматриваются эффективные пути семейного воспитания детей сквозь призму завещаний Василя Сухомлинского. Значительное внимание уделяется использованию идей выдающегося педагога через полвека, представлены лучшие цитаты учителя-гуманиста и выводы автора о влиянии семейных нарративов на формирование личности.

Ключевые слова: семейные нарративы, родительская педагогика, педагогические заветы, личность.

Drozdo O. Vasil Sukhomlynsky's family narratives

The article raises the problem of forming a growing personality in the family, analyzes the current state and prospects of this problem, examines the effective ways of family education of children through the prism of the wills of Vasil Sukhomlynsky. Considerable attention is paid to the use of the ideas of an outstanding teacher in half a century, the best quotes of a humanist teacher and the author's conclusions about the influence of family narratives on the formation of personality are presented.

Family narratives are oral and written sequential and completed texts that are dedicated to the history of their own family, family events, through which awareness of personal life experiences in the family takes place.

Family narratives and parenting stories about the child reflect certain peculiarities of parenting educational attitudes, attitudes towards the child, and some breaches in upbringing: respect for the child, cooperation with her, emotional proximity, style of attitude, and control of the child

Vasil Sukhomlynsky's works are bright, wise, instructive, personally experienced family narratives. They teach the beauty and sincerity of marital relationships, different forms of communication in the family, and act as a means and instrument of family influence on the formation of a growing personality.

«Man leaves himself first of all in man. This is our immortality. This is the highest happiness and the meaning of life. If you want to stay in the heart of man – educate your children».

Key words: family narratives, parental pedagogy, pedagogical covenants, personality.

Стаття надійшла до редколегії 03.05.2018